

Костицький В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України, професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

ПРОТИДІЯ ЕКОЦИДУ ЯК СКЛАДОВА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ІМПЕРАТИВУ ТА УХВАЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

COMBATING ECOCIDE AS A COMPONENT OF THE INTERNATIONAL LEGAL ENVIRONMENTAL IMPERATIVE AND THE ADOPTION OF THE ECOLOGICAL CONSTITUTION OF THE EARTH

В статті розглядаються соціолого-правові проблеми становлення і розвитку екологічної держави. Основою цього процесу автор називає формування міжнародного еколого-правового імперативу, а ознаками цього процесу вважає взаємне «перетікання» прогресивних еколого-правових ідей між національним та міжнародним екологічним правом, до яких включає ідею сталого розвитку, питання про захист клімату, гарантій екологічних прав і свобод людини, пропозиції щодо формування екологічної держави. Ще одна ознака нового екологічного мислення – конституційне закріплення в ряді країн природного права людини на життя та на сприятливе для життя довкілля. У результаті конституювання екологічних прав і свобод людини збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь стає спільним обов'язком держави, громадянського суспільства і людини. Питання збереження життєвого середовища людини у статті трактується як суспільне визнання та закріплення у конституції екологічної функції держави. Утвердження екологічної функції держави як умови реалізації її екологічної політики визначається у якості основи формування нової моделі держави, яку автор називає екологічною державою. Аналізуються проблеми виникнення екологічної функції держави та її конституційного закріплення. Зазначене вище дає підстави автору твердити про необхідність формування екологічної держави. У статті наводяться та коротко характеризуються ознаки екологічної держави, а також досліджуються проблеми реалізації екологічного обов'язку держави перед суспільством, обґрунтовується висновок про необхідність розглядати зобов'язання держави перед громадянським суспільством щодо забезпечення права людини на сприятливе навколишнє природне середовище як складову верховенства права. Встановлено, що забезпечення екологічних прав і свобод, перш за все, основного права людини на сприятливе довкілля, визначає зміст, спрямованість та сучасність держави.

Обґрунтовано, що екоцид є системним порушенням стану та рівноваги довкілля шляхом обширного знищення забруднення земель та інших природних ресурсів, у тому числі об'єктів природно-заповідного фонду, руйнування еколого-небезпечних підприємств, природних джерел забезпечення життєдіяльності людини. Екоцид – це системне цілеспрямоване нищення життєвого довкілля, безпечних умов для життя і здоров'я людини та інших живих організмів, існування неживих природних ресурсів та масове порушення вимог щодо їх охорони і використання.

Ключові слова: право на сприятливе довкілля, екологічна безпека, міжнародно-правовий екологічний імператив, екологічна функція держави, екологічна держава, екоцид.

The article examines the sociological and legal problems of the establishment and development of an ecological state. The author calls the formation of an international environmental-legal imperative the basis of this process, and the signs of this process are the mutual «flow» of progressive environmental-legal ideas between national and international environmental law, which includes the idea of sustainable development, the issue of climate protection, guarantees of environmental rights and freedoms of human, proposals for the formation of an ecological state. Another sign of the new ecological thinking is the constitutional enshrining in a number of countries of the natural human right to life and to an environment conducive to life. As a result of the establishment of environmental rights and human freedoms, the preservation of the environment for current and future generations becomes a joint responsibility of the state, civil society and man. In the article, the issue of preservation of human living environment is interpreted as public recognition and consolidation of the ecological function of the state in the constitution. The establishment of the ecological function of the state as a condition for the implementation of its environmental policy is defined as the basis for the formation of a new model of the state, which the author calls an ecological state. The problems of the emergence of the ecological function of the state and its constitutional consolidation are analyzed. The above gives reasons for the author to insist on the necessity of forming an ecological state. The article presents and briefly characterizes the signs of an ecological state, as well as examines the problems of implementing the state's ecological obligations to society, substantiates the conclusion that it is necessary to consider the state's obligations to civil society to ensure the human right to a favorable natural environment

as a component of the rule of law. It was established that the provision of environmental rights and freedoms, first of all, the basic human right to a favorable environment, determines the content, direction and modernity of the state. The author combines the successes of preserving the environment in the interests of current and future generations with mandatory international support, especially taking into account the environmental threats in Ukraine caused by Russian military aggression. To solve the problems, joint efforts of the entire civilized world are proposed, the formation of brutal means of international legal response, which should be enshrined in the Ecological Constitution of the Earth as an international legal act aimed at preserving the living environment suitable for human life.

It is substantiated that ecocide is a systematic violation of the state and balance of the environment through the extensive destruction of land pollution and other natural resources, including the objects of the nature reserve fund, the destruction of ecologically dangerous enterprises, natural sources of human life support. Ecocide is the systematic purposeful destruction of the living environment, safe conditions for the life and health of humans and other living organisms, the existence of inanimate natural resources and the massive violation of requirements for their protection and use.

Key words: *the right to a favorable environment, environmental security, the international legal environmental imperative, the ecological function of the state, the ecological state, Ecological Constitution of the Earth, ecocide.*

Вступ. Людство в епоху глобалізації зустрілося з одного боку із небувалими досягненнями людського розуму, а з другого боку – із загрозою загибелі цієї цивілізації. Причин, що можуть зумовити такий сценарій, достатньо: перманентні війни, які можуть перерости у ядерну війну, зокрема, нинішня російська воєнна агресія проти України, глобальне потепління, кліматичні загрози, споживацьке, а частіше навіть хижацьке, ставлення до природи та довкілля, яке обернулося глибокою екологічною кризою другої половини ХХ століття, невміння або і небажання вирішувати соціально-економічні, але перед усім екологічні проблеми з урахуванням сучасного стану довкілля, еколого-правовий нігілізм планетарного масштабу та цинічне ігнорування права людини на сприятливе довкілля. У силу цього постає вкотре питання про нові можливості світового реагування та планетарного регулювання взаємодії суспільства і природи.

Основний зміст статті. Одним із шляхів вирішення проблеми охорони довкілля є ухвалення Екологічної Конституції Землі, про що і автор, і ряд учених уже не раз говорили. Пошуки формулювання її змісту ще далекі до завершення, не можуть обмежуватися текстом ухваленої Екологічної хартії, а тому маємо гостру потребу у визначенні засад, які можуть лягти в основу цього документу з врахуванням останніх подій ХХІ століття та сформулювати міжнародно-правовий екологічний імператив, який буде ідеологічною основою Екологічної Конституції Землі [3]. У цій статті розглядаються ряд найважливіших ознак, які ілюструють досліджуваний процес. До них, зокрема, віднесемо наступні.

1. Взаємне «перетікання» прогресивних еколого-правових ідей між національним та міжнародним екологічним правом. До таких ідей віднесемо ідею сталого розвитку, питання про захист клімату, гарантій екологічних прав і свобод людини, пропозиції щодо формування екологічної держави. Нагадаємо, що до ознак сучасної держави різні вчені, зазвичай, відносять здебільшого ті, які відповідають певним якісним критеріям, насамперед, сучасним уявленням про ключові й необхідні виміри та грані існування держави як публічно-правової організації

влади сучасного суспільства, обстоювання державою загальнолюдських цінностей, передусім визнання та утвердження пріоритету прав людини в діяльності держави, у тому числі на чисте довкілля. Видається, що саме сучасна екологічна держава спроможна виявитися тією силою, яка у союзі з іншими державами спроможна не допустити до глобальної екологічної катастрофи. Нагадаємо у зв'язку із цим слова С.В. Джолоса, який вважає сучасною державу таку, яка якнайкраще вписується у свою епоху, спроможна ефективно діяти в умовах глобалізації.

2. Конституційне закріплення в ряді країн природного права людини на життя та на сприятливе для життя довкілля. Характеристика сучасної держави незмінно для вченого, громадського діяча чи пересічного громадянина поєднується з оцінкою діяльності держави, спрямованої на гарантії та реалізацію прав і свобод людини і громадянина. З врахуванням екологічних загроз глобалізованого світу до цих першочергових підходів відносимо реалістичність екологічної політики держави, в основі якої екологічні права і свободи людини. Адже права людини забезпечують нормативне закріплення умов життєдіяльності індивіда, що об'єктивно необхідні для нормального функціонування суспільства і держави, визначають міру свободи, напрями її забезпечення державою і особливості досягнення у суспільних, групових міжособистісних комунікаціях та відносинах із навколишнім середовищем.

Основоположні вимоги щодо забезпечення екологічних прав людини встановлені Конституцією України [1], яка визначає, що:

кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону (ст. 13);

земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (ст. 13);

право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно

відповідно до закону (ст. 14);

кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, доступ до екологічної інформації та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50);

кожен має право на судовий захист прав і свобод (ст. 55).

Деталізація екологічних прав громадян здійснена у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»: кожний згідно з нормами ст. 9 цього Закону має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище, участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднання в громадські природоохоронні формування, одержання екологічної освіти та інш. Екологічні права людини визначаються також іншими актами законодавства.

Конституційному закріпленню екологічних прав кореспондує визначення екологічних обов'язків: не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані збитки (ст. 66), використовувати власність у спосіб, який унеможливив би завдання шкоди правам громадян, а також погіршення екологічної ситуації і природної якості землі (ст. 41).

У конституціях більшості сучасних держав юридично закріплені природні права людини, у тому числі екологічні права, найважливішими із яких визначено право на життя, право на сприятливе для життя довкілля (ст. 35 Хартії основних прав та свобод Чеської Республіки, ст. 45 Конституції Естонії, ст. 43 Конституції Республіки Македонії, ст. 37 Конституції Республіки Молдова, ст. 72 Конституції Республіки Словенія), термінологічне формулювання якого має свої національні особливості: Конституція Бельгійського королівства від 7 лютого 1831 р. закріпила право бельгійців на здорове довкілля (п. 4 ст. 23), а в Конституції Португалії від 2 квітня 1976 р. сформульовано право всіх жити у людяному здоровому навколишньому середовищі (ст. 66). Ці положення знайшли своє відображення також і в міжнародно-правових документах, рішеннях міжнародних конференцій у Ріо-де-Жанейро, Парижі, Катовіце, Токіо.

3. Збереження довкілля для нинішнього і прийдешніх поколінь як спільний обов'язок держави, громадянського суспільства і людини. Громадянське суспільство як результат європейсько-американського розвитку засноване на гарантованості прав і свобод людини і громадянина, державно-суспільного партнерства. З точки зору соціології права оптимальним суспільним життям є стан рівноваги та дотримання балансів між секторами громадянського суспільства та довкіллям

Найбільш вдалими, на нашу думку, формулюванням екологічної функції держави та вищого суверена влади – народу є положення ст. 2 Конституції

Республіки Хорватія: «Сабор (парламент – В. К.) Республіки Хорватія і народ безпосередньо, незалежно та згідно з Конституцією вирішують питання:... про збереження природного та культурного багатства і їхнього використання».

Сьогоднішня держава відповідно до уявлень Ж.Ж. Руссо керується Суспільним договором – основою всіх прав з метою встановлення загального блага, яким безумовно є утвердження принципу спільної відповідальності суспільства і держави за стан довкілля. Конституція як Суспільний договір передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, зокрема, у сфері охорони довкілля. Нагадаємо, що видатний німецький мислитель Ю. Габермас звертав увагу на договірний характер конституції, яка має виражати формальний консенсус у суспільстві [2].

Зазначимо, що з ухваленням конституції її договірний характер не вичерпується, оскільки її реалізація, збереження життєвого середовища людини потребує подальшої праці держави і суспільства на основі консенсусу між правами власними і правами інших суб'єктів задля сприяння соціальної інтеграції суспільства в інтересах охорони довкілля.

Вирішення цієї проблеми в інтересах нинішнього і прийдешніх поколінь потребує відповідного корегування міжнародної та національної екологічної політики, основи якої та відповідальності держав мають знайти відображення в Екологічній Конституції Землі та Екологічному кодексі України.

Зазначене, звичайно ж, не спростовує можливостей конфліктності в соціумі, який має бути налаштований на прийнятні форми конфліктності, що не загрожують збереженню життєвого середовища людини та самого суспільства, передбачають консенсус у справі протидії глобальним екологічним загрозам, не порушують екологічної солідарності в суспільстві, яка безумовно сьогодні стала реальним фактом життя цивілізованого світу, тощо.

Таким чином, найважливішою ознакою сучасної держави є наявність у ній конституції як єдиного документу, або ж кількох найважливіших актів, як це має місце у Великій Британії чи у Державі Ізраїль, які закріплюють екологічну функцію держави як її відповідальність перед суспільством за збереження довкілля та реалізацію екологічних прав і свобод людини. Останнє дає можливість говорити про екологічність конституційного розвитку сучасної держави, зміст якої позначається наявністю та реалізацією Суспільного договору, що закріплює модель, форму, принципи побудови влади і держави та місцевого самоврядування, спроможних вирішити екологічні проблеми сьогодення.

4. Суспільне визнання та закріплення у конституції екологічної функції держави. Науковий концепт держави сучасного типу сьогодні уже є усталеним у державознавстві та соціолого-правовій науці,

автори відповідних концепцій пропонують розглядати модель сучасної держави (або ж держави сучасного типу) у контексті доктрин правової держави, електронної держави, інформаційної держави або ж екологічної держави. Разом з тим, у вимірі цих підходів завжди присутня екологічна зорієнтованість держави, яка визначається наявністю у неї екологічної функції, у прямій або непрямій формі закріпленій у конституції. Оскільки сучасна держава розглядається нами як організація обслуговування суспільства, забезпечення екологічної безпеки усіх та кожного зокрема, наявність у конституції закріпленого права людини на сприятливе (екологічно безпечне) довкілля, права на користування природними ресурсами є підтвердженням того, що дана держава взяла на себе відповідні екологічні обов'язки перед суспільством і людиною, виконання яких здійснюється через реалізацію екологічної функції. Отже, можемо говорити про те, що екологічна функція визнана, закріплена у конституціях і виконується більш чи менш ефективно практично усіма так званими цивілізованими державами.

5. Становлення і розвиток екологічної держави.

З висловлених вище думок можемо спробувати зробити висновок про те, що сучасна держава – це екологічна конституційна держава, держава, у якій панує принцип верховенства права, у тому числі верховенства права людини на сприятливе для життя довкілля. Не викликає сумнівів необхідність закріплення у конституції держави її визначення не тільки як правової і соціальної, але й екологічної.

Екологічною держава [5] може називатися тоді, якщо вона відповідає певним критеріям, коли в основу її функціонування покладено певні умови:

- закріплене у конституції право людини на сприятливе для життя довкілля як основний елемент інституту екологічних прав і свобод людини;
- закріплена у конституції як Суспільному договорі екологічна функція держави та її екологічні обов'язки перед суспільством і людиною відповідно до принципу верховенства права;
- розвинута системи екологічного права;
- ефективна інституційна система забезпечення реалізації екологічної функції держави;
- сформований збалансований економіко-правовий механізм охорони довкілля;
- визнання і функціонування незалежного громадського контролю за реалізацією екологічного законодавства;
- утвердження принципу спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє екологічно безпечне життєве середовище людини;
- наявний загальносуспільний екологічний діалог за наявності розвинутої еколого-правова культури суспільства, влади і людини з врахуванням сформованих еколого-правових мотивацій поведінки і життя еліти та суспільства.

6. Протидія екоциду як особливості російської воєнної агресії проти України.

Російська воєнна агресія проти України відкрила нове «обличчя» сучасної війни. Упродовж століть війни зводилися до протиборства армій та супроводжувалися можливими нищеннями окремих поселень племен, житла, а у II світову війну – і міських агломерацій. Сучасна масштабна російська воєнна агресія проти України продемонструвала не тільки спадкоємницький підхід до війни сьогоденних загарбників, які взяли у попередніх агресорів усі їхні жорстокі способи ведення війни. Російська війна проти України стала засобом нищення Українського народу та його життєвого середовища, руйнуються не тільки житлово-цивільні об'єкти, лікарні, школи, дитячі садки, а й природоохоронні об'єкти, заповідники і національні природні парки, пам'ятки природи.

У результаті руйнування багатьох еколого-небезпечних виробництв хімічної, нафтохімічної, атомної і металургійної промисловості, перш за все «Азовстали», Запорізької атомної електростанції, створена загроза не просто небезпечного забруднення довкілля, а такого рівня руйнувань життєвого середовища, які виключають можливість проживання людей на достатньо великих територіях.

Дослідження показали очевидність того, що екоцид не є наслідком просто воєнних дій, а пов'язаний із грубими порушеннями норм міжнародного екологічного права та національного законодавства. Тут маємо випадки, наприклад, незаконного видобування без спеціального дозволу на тимчасово окупованій території півострова Крим корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненого посадовими особами ПрАТ «БРУ», розслідується кримінальне провадження за фактом здійснення незаконного видобутку піску і розробки корисних копалин в районі Каркінітської затоки Чорного моря, чим спричиняється шкода навколишньому природному середовищу у значному розмірі, за ч. 4 ст. 240, ч. 1 ст. 358, ч. 1 ст. 332-1 КК України.

В порушення суверенітету України за участю російського міністерства економічного розвитку, федеральної бюджетної установи з питань реорганізації та ліквідації нерентабельних шахт, інших представників російських органів влади та підприємств 19 березня 2020 проведено нараду по розробці програм розвитку вугільної промисловості на окупованих територіях Луганської та Донецької областей разом з представниками окупаційних адміністрацій цих областей.

Масовими також є порушення російськими окупаційними військами нормативів екологічної безпеки. Зокрема, з квітня 2014 року внаслідок збройної російської агресії на території Донецької області порушено екологічну рівновагу, що призвело до небезпечних змін стану довкілля на території,

де проживало майже 5 млн. осіб, знищено, зруйновано та пошкоджено значну кількість об'єктів інфраструктури, що у цілому призводить, у тому числі, до виходу високо мінералізованих шахтних вод на поверхню і значного забруднення водоносних горизонтів. Тільки у Донецькій області навіть на підконтрольній Україні території російськими збройними силами пошкоджено та зруйновано системи водопостачання та теплоенергетичних мереж, зокрема, об'єкти каналу «Сіверський Донець – Донбас». Крім того, у цій області пошкодження 41 об'єкт систем водо-, теплопостачання та водовідведення на тимчасово окупованих територіях, 74 об'єкти систем водо-, теплопостачання та водовідведення на підконтрольній Україні території у цій області.

Керівництво російської окупаційної адміністрації при закритті 18 шахт у Луганській області порушило екологічні вимоги, що зумовило їх затоплення, у результаті заподіяна значна екологічна шкода, отруєння ґрунтових вод, викиди шкідливих речовин до річки Сіверський Донець, знищується рослинний покрив та дика фауна. Вчинено російською армією ряд екологічних диверсій, зокрема, були спроби підризу резервуарів з аміаком на території ПрАТ «Севродонецьке об'єднання АЗОТ», яке віднесено до небезпечних об'єктів першого ступеня хімічної небезпеки, мають місце факти тривалого неконтрольованого скидання неочищених стічних вод у шахти.

Вказані дії не тільки суперечать приписам міжнародного екологічного права, але й є порушенням законів та звичаїв війни (ст.ст. 35, 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та Звичасвих норм міжнародного гуманітарного права №№ 43-45), положень Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 та ст. ст. 35, 54, 55 Додаткового протоколу від 08.06.1977 (Протокол I).

Сьогодні припиненню роботи очисних споруд та пошкодженню сховищ токсичних та радіоактивних відходів, значним погіршенням якості питної води, порушеннями в роботі систем господарського та питного водопостачання, затопленням шахт на окупованій території та виходом токсичних шахтних вод на поверхню, потрапляння їх до р. Сіверський Донець та Азовського моря.

Об'єктом російської воєнної агресії також став природно-заповідний фонд. У Донецькій області пошкодження частини Регіонального ландшафтного парку «Клебан-Бик» та Українського степового природного заповідника відділення «Крейдова флора», у Херсонській області – всесвітньо відомого національного заповідника «Асканія Нова».

Російська війна проти України загрожує екологічній та техногенній безпеці, здоров'ю та безпеці життєдіяльності населення Європи, Причорноморських країн Азії, країнам Близького Сходу, а саме:

Тому можна характеризувати сьогоденню російську війну проти України як екоцид Українського народу, який розглядаємо як системне цілеспрямоване нищення життєвого довкілля, безпечних умов для життя і здоров'я людини та інших живих організмів, існування неживих природних ресурсів та порушення вимог щодо їх охорони і використання.

Висновки. Сьогодні маємо підстави говорити про можливість визнання України екологічною державою, що формується у рамках зазначеної теоретико-методологічної парадигми. Зокрема, в Конституції України закріплена екологічна функція держави, затверджений економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища, який реалізував міжнародно-правовий принцип «забруднювач платить». Громадські організації отримали доступ до участі у визначенні екологічної політики держави. У нас сформоване розвинуте екологічне законодавство, яке закріплює екологічні права і свободи людини і громадянина. В їх основі – право на екологічну безпеку, гарантоване ст. 50 Конституції України. Така ж модель має місце і в ряді інших держав.

Навіть в умовах війни в Україні, жадливих руйнувань життєвого простору людини російськими військами в ході антиукраїнської воєнної агресії бачимо екологічну спрямованість державної політики, турботу керівництва держави про екологічну безпеку, збереження природних ресурсів, недопущення ядерних загроз, спільну відповідальність та спільну діяльність громадянського суспільства і Української держави задля захисту суверенітету, вирішення проблем національної та екологічної безпеки.

Проте, уже сьогодні стало очевидним, що збереження довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь неможливе без міжнародної підтримки, спільних зусиль усього цивілізованого світу, формування жорстких і жорстоких засобів міжнародно-правового реагування, які мають бути закріплені в Екологічній Конституції Землі як міжнародному правовому акті, спрямованому на збереження придатного для життя людини життєвого середовища, порятунку довкілля від руйнування його збалансованості в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Сьогодні однією з умов збереження нинішньої цивілізації є протидія екоциду, що став ознакою російської воєнної агресії проти України, посягає на життєве середовище людини, що має бути закладено у майбутню Екологічну Конституцію Землі як одне із її найважливіших положень та міжнародно-правовий екологічний імператив глобального світу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
2. Габермас Ю. Демократия, разум, нравственность. / Ю. Габермас. М. : КАМІ, Academia, 1995. С. 216.
3. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади / [В. В. Костицький та ін. за ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці]. Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. С. 370-381.
4. Костицький В. В. Екологічне право України : [підручник] 1 кн. / Василь Костицький. Дрогобич: Коло, 2012. 360 с. С. 233-237.
5. V. Kostytsky, Sociological and Legal problems of formation of Ecological stste. «Problems of Environmental Law Theory : collective monograph» / V. Kostytsky, A.P. Getman, H.V. Anisimova, Y.A. Getman, etc. ; edited by Prof. V. Kostytsky / Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. 112 p.